

# Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

*I distribution:*

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

## REDAKTIONSKOMMITTÉ:

*Göteborg:* Stina Hansson, Lisbeth Larsson

*Lund:* Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

*Stockholm:* Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

*Uppsala:* Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

*Redaktörer:* Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

*Inlagans typografi:* Anders Svedin

Utgiven med stöd av  
*Vetenskapsrådet*

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för sårtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfo-gande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by  
Elanders Gotab, Stockholm 2004

liga sammanhang. På detaljplanet gör han många fina iakttagelser. Han lyfter fram ett författarskap som hittills fått föga uppmärksamhet. Medan generationskamraterna i 5 unga, Harry Martinson och Artur Lundkvist, ägnats flera doktorsavhandlingar jämte andra tungt vägande studier, har Asklund och övriga inte fått särskilt stor uppmärksamhet. Ofta förskjuts proportionerna när sökarljuset riktas mot periferin, och när nu Asklunds tidiga författarskap blir belyst framträder flera intresseväckande aspekter på denne författares roll i samtiden. I ett sentida perspektiv ter sig just hans modernistiska experimentlust särskilt intressant, något som Mikael Askander också tagit fasta på i sin avhandling. Kombinationen modernitet och intermedialitet visar sig nämligen väl lämpad för analys av Asklunds romaner från tidigt 1930-tal.

Johan Stenström

Jenny Björklund, *Hoppets lyrik. Tre diktare och en ny bild av fyrriotalsismen. Ella Hillbäck, Rut Hillarp, Ann Margret Dahlquist-Ljungberg*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stockholm 2004.

Den lyriska fyrriotalsmodernismen är ett av den moderna svenska litteraturhistoriens mest dramatiska och fantasieggande kapitel, vilket också visar sig i den försvarliga mängd forskarmödor som ägnats åt dess författare, dess debatter och dess filosofiska och ideologiska förutsättningar. Intresset är välmotiverat. Få perioder i den moderna svenska litteraturhistorien kännetecknas av en sådan dramatik som fyrriotalet. Slagskuggorna från andra världskriget, de högtflygande diskussionerna om litteraturen som vägvisare ut ur sönderfallna ideologier, de djärva stilexperimenten och debatterna om nödtvungen eller påklistrad obegriplighet... Det litterära fyrriotalet är ett livligt myller av röster, där de kvinnliga och manliga författarnas stämmor ömsom flätas samman, ömsom skiljer ut sig i separata stämmor.

I litteraturhistorieskrivningen och i merparten av den hittillsvarande forskningen har dock bilden tett sig skev såtillvida att de kvinnliga författarnas röster hänvisats till understämmor eller marginalplatser – om de ens alls har uppmärksamats. I den avhandling jag själv skrev 1998 (*Kärlekens ödeland. Rut Hillarp och kvinnornas fyrriotalsmodernism*) valde jag, en smula drastiskt, att beskriva den litteraturhistoriska bilden

av fyrriotalet som ”en allvarstygnd bjudning på en herrklubb dit kvinnor endast undantagsvis var inbjudna”. Min egen utgångspunkt fann jag i en sorlande fest, som beskrivs i en av Rut Hillarps romaner från 50-talet. Där står en kvinna i centrum för uppmärksamheten, livligt inbegripen i ett lika poetiskt som intellektuellt samtal om kärlekens levande och litterära uttrycksformer.

Kärleken och kvinnorna finns med bland nyckelorden också i Jenny Björklunds avhandling *Hoppets lyrik. Tre diktare och en ny bild av fyrriotalsismen. Ella Hillbäck, Rut Hillarp, Ann Margret Dahlquist-Ljungberg*. Som framgår av titeln vill dock avhandlingen även lansera en ny bild av fyrriotalsismen och därmed markera en skiljelinje gentemot sina föregångare. Denna förnyelsevilja tar sitt avstamp i en plädering för en mer inkluderande syn på fyrriotalet och dess poeter av båda könen. Björklund hävdar att fyrriotalets lyrik tidigare alltför ensidigt etiketterats som ångestriden och pessimistisk. Själv vill hon lyfta fram ”hoppets lyrik” som en förbisedd men betydelsebärande tematisk förbindelselinje mellan decenniets modernistiska poeter, vilka i avhandlingen främst representeras av Ella Hillbäck, Rut Hillarp och Ann-Margret Dahlquist-Ljungberg.

I komprimerad form inrymmer den här skisserade tolkningsstrategin också avhandlingens tudelade syfte, nämligen: att tillerkänna de nämnda kvinnliga poeterna hemorts rätt i det litterära fyrriotalet samt att, som Björklund skriver, ”omvärdera översiktsverkens syn på fyrriotalet som pessimismens och ångestens epok” (s. 28). Det senare delsyftet utmynnar i ett ifrågasättande av legitimiteten i den litterära kontext som de litteraturhistoriska översiktsverken i sin nuvarande form utgör. I övergripande bemärkelse åberopar avhandlingen en genusteoretisk förstälseram, vilken Björklund dock inledningsvis relativiserar och avgränsar till att gälla just perspektivalet: att de i litteraturhistorieskrivningen marginaliserade kvinnliga lyrikerna återförs till den litterära kontext som ursprungligen omgav dem, i det här fallet den lyriska fyrriotalsmodernismen. Däremot avser hon inte att diskutera orsakerna till marginaliseringen, inte heller att ”analysera relationer mellan könen eller studera bilder av kvinnlighet i dikterna” och att detta får, som hon framhåller, till följd att kön *inte* är ett centralt begrepp i textanalyserna (s. 27). Dessa val av avgränsning, och därmed inskränkning, av den genusteoretiska förstälseramen, förklarar Björklund med att tidi-

gare forskare (i det här fallet representerat av min ovan nämnda avhandling om Rut Hillarp) berört marginaliseringsproblematiken samt under hänvisning till att hennes studie ”främst har textanalytisk inriktning” (ibid.) Dock framhåller hon, i slutet av det första kapitlet, att hennes avhandling skiljer sig från många andra studier med genusperspektiv i den bemärkelsen att hon inte bara vill stanna vid att problematisera och relativisera den androcentriska litteraturhistorieskrivningen. Hon vill utmana den och förändra den!

Den teoretiska modellen för detta förändringsprojekt lånar hon ur Yvonne Hirdmans välbekanta genussystemteori och särskilt Hirdmans tankegångar om att genussystemet bärs upp av två logiker: den manliga normens logik respektive isärhållandets logik. Dessa logiker kan brytas ned, menar Björklund, om man ställer de kvinnliga lyrikerna i fokus istället för i en marginal eller ett undantagsrum med rubriken ”kvinnliga” lyriker. En viktig del i hennes tolkningsstrategi blir därför också att ställa läsningarna av de tre kvinnliga lyrikernas verk i förbindelse med nyläsningar av både manliga och kvinnliga poeter ur samma modernistiska huvudströmning.

Både Elsa Grave och Maria Wine finns med i kortare jämförande analyser i avhandlingen, men huvudfokus riktas som sagt på Ella Hillbäck, Rut Hillarp och Ann Margret Dahlquist-Ljungberg. Att valet stannade just på denna trio har, såvitt det framgår, betingats både av pragmatiska avgränsningsskäl och tematiska preferenser. De tre dominerande teman som deras poesi enligt Björklund utmärks av (”naturens logik” hos Hillbäck, ”kärlekens mystik” hos Hillarp och ”motsatsernas dynamik” hos Dahlquist-Ljungberg), erbjuder öppningar i riktning mot den nya och mer ”hoppfulla” bild av fyrtyotalismen som avhandlingen vill argumentera för. Ett annat urvalskriterium har också varit att alla tre skriver poesi som kan karakteriseras som modernistisk i Ingemar Algulins vid det här laget klassiska definition: ”fri versform, kompression och bildspråkets fria associativitet” (s. 21). Dessa kriterier medför emellertid att poeter som Martha Larsson, Anna Greta Wide och Ingeborg Erixon, enligt Björklund, faller utanför ramen. Med tanke på avhandlingens digra volym, styvt fyrahundra sidor, är avgränsningen fullt förståelig. Men visst kan man beklaga den i ett par fall, särskilt saknar jag Ingrid Nyströms namn. Tveklöst skulle hennes egenartade poesi kunna fylla upp en egen vrå i en reviderad fyrtyotalshistoria.

Avhandlingens första kapitel ägnas åt att bereda marken för den vidgade definition av fyrtyotalismbegreppet som Björklund efterlyser. Hennes tes är att det finns en påtaglig överensstämmelse mellan samtidskritiken och de senare litteraturhistoriska översiktsverken i synen på fyrtyotalismen som en epok hemsökt av pessimism och efterkrigsångest. Denna bild är också den som har blivit tongivande i det allmänna medvetandet, eftersom, vilket hon framhåller i Anna Williams efterföljd, översiktsverken innehar tolkningsföretäret i de flesta utbildningssammanhang, akademiska och andra. I den hittillsvarande forskningen kring fyrtyotalets lyriker finner hon däremot en mer differentierad och nyanserad bild, där pessimismen bland annat vägs upp av utopiska anslag. Detta korrektiv har dock, menar hon, inte i någon större grad – om ens alls – assimilerats i översiktsverkens bild av fyrtyotalet. I de tre analyskapitel som sedan följer och i tur och ordning behandlar Hillbäck, Hillarp och Dahlquist-Ljungberg är uppbyggnaden i stort sett likartad. Metoden är närläsning av diktsamlingarna följt av klassiska komparativa analyser av samtida modernistisk lyrik, där betoningen ligger på överensstämmelser med eller variation av de tematiska huvudlinjer som lyfts fram. Här får de fyrtyotalistiska frontfigurerna Erik Lindegren och Karl Vennberg en särskilt framskjutet plats. De kvinnliga fyrtyotalistiska lyriker som erbjuder paralleller är, som redan nämnts, Maria Wine och Elsa Grave. I övrigt kan man notera att T S Eliots *Det öde landet* fungerar som en av de viktigaste intertexterna i samtliga analyser, och särskilt då för läsningarna av Hillbäck och Dahlquist-Ljungberg. Hillbäcks rötter i 30-talet förbinds också vid ett par tillfällen med Artur Lundkvists poesi. En annan röd tråd som förbinder analyserna med varandra är den betoning som läggs vid symbolik lånad ur den kristna kulturen liksom talrika bibliska allusioner.

Ella Hillbäck, som alltså är huvudfigur i det andra kapitlet, debuterade som poet redan 1939 och rödde sig under decenniet i takt med den fyrtyotalistiska strömkantringen mot allt mer djärva lyrisk experiment. När den första av de diktsamlingar som Björklund studerar här, *Världsbild*, kom ut 1947 blev hon skäld för ”språkmisshandel” av John Landquist i Aftonbladet. När den andra, som rätt och slätt fick titeln *Poesi*, kom ut två år senare var applåderna fler än skällsorden. Den ”naturens logik” som Björklund urskiljer som en

förbindande röd tråd mellan samlingarna har sitt tidstypiska rotfäste i en efterkrigsmörk poetisk värld, där gudstro och ideologier ter sig alltmer urholkade. Hoppet om en möjlig utväg och förnyelse knyts istället – och alltmer tydligt i den andra diktsamlingen – till naturen, i årstidernas och växtlighetens kretslopp av växande, död och återfödelse. Tilltron till naturen antar till och med, som Björklund skriver, former som vetter i riktning mot ett ”ateistiskt alternativ till kristendomen” (s. 133). Denna tematiska utveckling fullbordas i *Poesi* där naturen och en ljusare livssyn helt och hållet har fyllt kristendomens vakanta plats. Den umecklingskurva som kan följas genom diktsamlingarna beskrivs därmed som en ”rörelse från pessimism till hopp om förnyelse” via ett, som Björklund benämner det, ”mellanläge” där de två hållningarna omväxlande prövas (s. 124). Pendlingen mellan olika positioner vill Björklund beskriva som en eftersträvd ”polyfoni”, med Michail Bachtins terminologi. Eller med avhandlingsförfattarens egna ord: ett ”samtal där olika åsikter prövas mot varandra” (ibid).

Formulerandet av lyriska och existentiella alternativ till kristendomen är en tråd som nystas vidare till tredje kapitlet där Rut Hillarps diktsamlingar *Solens brunn* (1946), *Dina händers ekon* (1948) och *Båge av väntan* (1950) ställs in under rubriken ”kärlekens mystik”.

Det bör understrykas att Hillarp är den enda av de tre i närbild studerade lyrikerna som tidigare uppmärksammats i forskningen, nämligen i min tidigare nämnda avhandling *Kärlekens ödeland*. Också i övrigt finns ett rikare artikel-, uppsats- och handboks-material att tillgå om Hillarps författarskap än om Hillbäck och Dahlquist-Ljungberg, där Jenny Björklunds avhandling således utgör en pionjärinsats.

Upplägget av analysen av Hillarps poesi skiljer sig också i ett viktigt avseende från de andra två analyskapitlen. Både hos Hillbäck och hos Dahlquist-Ljungberg följer Björklund den bärande tematikens utveckling kronologiskt genom diktsamlingarna. I Hillarps fall menar hon dock att den tematiska kontinuiteten är så påfallande och utvecklingen av tematiken så obetydlig att hon har valt att frånga kronologin. Det innebär också att diktsamlingarna inte kommenteras som helheter, utan att de exempel som belyser de olika tematiska aspekterna hämtas korsvis från de tre diktsamlingarna. Dessa sorteras in under huvudrubrikerna ”Den oförverkligade kärleken” respek-

tive ”Den förverkligade kärleken”, som också är avsedda att illustrera den ambivalens som Björklund menar genomsyrar Hillarps gestaltning av kärlekstemat i fyrtiotalverket.

En viktig punkt i analysen är påpekandet av att Hillarps utnyttjande av kristen symbolik och metaforik inte bör tolkas som ett kristet uttryck, utan snarare som en strategi för ett formulerande av en kultur- och ideologikritisk hållning av typiskt fyrtiotalistiskt snitt. Här menar Björklund vidare att romanforskaren Robert Polhemus tankar om att kärleken i det moderna sekulariserade samhället övertar kristendomens roll som kulturbärande trossystem kan appliceras på Hillarps verk. Den ”erotiska tro” (”erotic faith”) som Polhemus ringar in som en transcendental och syntesskapande drivkraft i romanlitteraturen pekar, enligt Björklund, i Hillarps kärlekslyrik i riktning mot en möjlig hoppfullhet och en syn på kärleken som en förnyelsebringande och livgivande kraftkälla.

Den ideologikritiska dimensionen får också en viktig roll i läsningen av Ann Margret Dahlquist Ljungbergs *Jungfrun i berget* (1947) och *Djävulsdans* (1950). Här återknyts också Bachtin och polyfoni-begreppet till den teoretiska förstälseramen. I Dahlquist-Ljungbergs fyrtiotalverk, liksom i författarskapet i stort, vill Björklund nämligen framhålla ”mångfald” och ”motsatser” som nyckelord. Frånvaron av fasta positioner och den ständiga rörelsen mellan olika ståndpunkter och perspektiv innebär inte bara, som Björklund också framhåller, en misstro mot hållfasta ideologier eller trossystem, utan även ett prövande och sökande av möjliga nya hållpunkter i efterkrigstidens splittrade värld. I bejakelsen av motsatsernas samexistens finns även utrymme för en tro på förnyelse. Rörligheten tar sig därutöver uttryck i en rörlighet över genregränserna – ett drag som för övrigt i hög grad förbinder Dahlquist-Ljungberg med andra kvinnliga fyrtiotalister som Hillarp och Hillbäck men även Elsa Grave. I de båda diktsamlingarna av Dahlquist-Ljungberg som här är aktuella är emellertid denna genreblandning särskilt iögonenfallande, långa diktsviter blandas med prosalyriska partier och dramatiska dialoger.

I det femte kapitlet, slutligen, dras trådarna samman i en slutplädering för en ny syn på fyrtiotalismen som ger utrymme för den mångfald av uttrycksformer och tidsstämningar som Björklund har kartlagt hos de studerade poeterna. Det

drag som hon menar förbinder dem alla är just "hoppet om förnyelse" – som i förtätd form alltså återspeglas i avhandlingens huvudtitel *Hoppets lyrik*. Ett drag som hon därtill hävdar har bidragit till att de kvinnliga lyrikerna har fallit utanför de litteraturhistoriska handböckernas synfält – men, vilket är viktigt, det är också ett drag som hon menar kan bidra till att nyansera och vidga perspektivet också på redan kanoniserade lyriker som Lindegren och Vennberg. Genom att inkludera fyrtiotalets kvinnliga och manliga modernister i samma synfält istället för att separera dem i två olika fallor blir det lättare att urskilja mångfalden av uttryck vid sidan om pessimismens mörkare stråk. Dessutom menar Björklund att en sådan tyngdpunktsförskjutning i synen på fyrtiotalismen, där "pessimismen ersatts av ett hopp om förnyelse", skulle underlätta förståelsen av kontinuiteten, både i förhållande till föregående och efterföljande tidsperioder i den svenska modernismen, som det vitalistiska 30-talet och det nyromantiska 50-talet. Det unika i fyrtiotalilyriken blir, med detta synsätt, inte dess pessimism utan dess ideologikritiska hållning, dess analytiska ambition och dess strävan mot allmängiltighet.

I flera avseenden är *Hoppets lyrik* en imponerande bred studie. Att lyfta fram tre sinsemellan egentligen mer olikartade än närbesläktade fyrtiotalilyriker och få dem att samsas mellan samma pärmar är en bedrift i sig och ger tillika ett vägande bidrag både till den lyriska modernismens svenska historia och till den feministiska forskningens pågående omvärdering av den androcentriska litteraturhistorieskrivningen. I Björklunds bok framstår Hillbäck, Hillarp och Dahlquist-Ljungberg helt enkelt som poeter i egen rätt. Diktanalyserna som varvar närläsningar med komparativa analyser utmärks överlag av en god lyhörddhet för det unika i det poetiska gestaltungsarbetet. Här finns många vackra enskildheter att lyfta fram – själv har jag särskilt glatt mig åt de osökta kopplingarna mellan dikternas form och innehåll. I de bästa stunderna förmår analyserna föra samman typografi, rytm, strofflätning, metaforik och tematik till en suggestiv enhet, som man skulle kunna likna vid en slags känslografik.

Genomgående utmärks framställningssättet av en pedagogisk nit som i praktiken gendriver den fortfarande idag ibland vädrade fördomen om den "obegripliga" fyrtiotalilyriken. En annan och för sammanhanget viktigare poäng är att det här är

ett vetenskapligt arbete om lyrik som lyckats med konststycket att förmedla genuin läslust och samtidigt presentera ny kunskap. Vilket väl inte alltid, i ärlighetens namn, är fallet med vårt ämne.

Detta kan låta som banala påpekanden, men är viktiga att framhålla som bakgrund för de oklarheter och olösta problem som avhandlingen också rymmer. De kritiska synpunkter jag har utgår således från en stor respekt för de överlag utmärkta lyrikläsningar som avhandlingen presenterar. I alla arbeten av den här storleken är det naturligt att vissa frågor och tankelinjer blir hängande i luften mellan raderna. Så förstås också här – och det är de luftrummen, eller tankeglappen, som jag nu kommer att fästa uppmärksamheten vid. Jag börjar med en anmärkning av både stilistisk och generell art, som jag tror kan synliggöra det huvudproblem som "glappen" har sin upprinnelse i.

Förenklat kan man beskriva problemet som ett glapp mellan resonemangets deskriptiva och analytiska nivåer. Mest iögonenfallande är det när kopplingar ska göras mellan generella resonemang, exempelvis om pessimismens eller "hoppfullhetens" idékomplex, och dikternas specifika innehåll och utformning. Här hemfaller avhandlingsförfattaren ofta till formelartade skrivningar, som närmast identiskt upprepar samma ordalydelse, gång på gång. Detta skrivsätt gör texten onödigt flack och på det stället det uppträder kvarhålls ett tämligen olyckligt *status quo* i resonemanget. Olyckligt, därför att det riskerar att underminera de för övrigt vederhäftiga iakttagelserna om spänningsladdade utvecklingslinjer i de respektive författarskapen.

Dessa glapp, eller skevheter, stannar emellertid inte bara på den stilistiska nivån. Generellt skulle jag vilja påstå att de härrör ur en inte helt bemästrad balansgång mellan metodiska vägval och de teoretiska ramarnas ofrånkomliga, men ibland inkompatibla, konsekvenskrav. I så måtto är det en problematik som också kan knytas till förhållandet – alternativt konflikten – mellan avhandlingens två syften, dvs. att å ena sidan lyfta fram kvinnorna och å andra sidan lansera "hoppets lyrik" som emblem för den lyriska fyrtiotalmodernismen. För att båda syftena ska kunna lödas samman till en övertygande slutsats måste det sålunda ledas i bevis att den förutvarande litteraturhistoriska bilden av fyrtiotalet utestängt hoppfullheten – samt att ett sådant förbiseende skulle ha bidragit till marginaliseringen av de kvinnliga lyrikerna.

Och det är vid denna lödningspunkt som Björklund får problem.

Valet att låta nyckelbegreppen ”hopp” respektive ”pessimism” förbli i generaliseringarnas linda, alternativt kläs in i lexikaliskt svepande formuleringar, leder i de analytiska kapitlen gång på gång resonemanget in i återvändgränder. Som läsare får jag en känsla av att bevittna en något ojämn dragkamp mellan avhandlingsförfattarens strävan att å ena sidan allmängiltiggöra sina iakttagelser och å andra sidan att ge rättvisa åt de enskilda författarskapens egenart och nyansrikedom. Det är därför ingen överdrift att tala om att avhandlingens första och specifika syfte (att lyfta fram Hillbäck, Hillarp och Dahlquist-Ljungberg som fyrtiotalstryker) och det andra mer generellt syftande (att lansera en ny bild av fyrtiotalismen), stundtals befinner sig på rak kollisionskurs. Med den säkerligen helt oavsiktliga följden att de i långa stycken alldeles utmärkta diktanalyserna avväpnas, stöps in i färdiga former eller formler, som motsvaras av de respektive kapitelrubrikerna ”naturens logik”, ”kärlekens mystik” och ”motsatsernas dynamik”.

Ett likartat problem inställer sig när man som läsare försöker få grepp om hur Björklund förhåller sig till och tillämpar de bärande koncepten ”pessimism” respektive ”hopp”, som ställts att representera de två olika bilderna av fyrtiotalismen som diskuteras i avhandlingen (dels de litteraturhistoriska översiktsverkens bild och dels den reviderade bild Björklund själv pläderar för). Diskussionen om den kanoniserade bilden av det litterära fyrtiotalet upptar större delen av det första kapitlet, som har försetts med den uppfordrande för att inte säga ledande rubriken ”Fyrtiotalet som pessimismens epok”. Att handbokslitteraturen tilldelas en nyckelroll i denna kanoniseringsprocess är fullt motiverat. Mer svärgenomskådligt är valet att begränsa granskningen till handböckernas *tidsöversikter*, medan de delar som upptas av författarpresentationer helt sonika ställs utanför resonemanget, trots att de erbjuder förhållandevis mycket av den fördjupning och nyansering av tidsbilden som Björklund själv efterlyser. Detta skapar ett trovärdighetsproblem som följer med in i nästa steg av argumentationen, där den något vingklippta fyrtiotalsbild som utvunnits ur handbokslitteraturen ställs bredvid samtidskritikens och den litteraturvetenskapliga forskningens tidsbilder. Den föga överraskande slutsatsen av jämförelsen blir att handbokslitteraturens generalisering motsvaras av forskningens nyanse-

ringar. Att så är fallet skulle knappast någon invända mot – eftersom det torde kunna tillskrivas genrekonventioner mer än enskilda skribenters ambitionsnivå eller problematiseringsvilja.

Något mer besvärande känns det att konstatera att den snäva avgränsningen medför att avhandlingsförfattaren på flera punkter gör sig skyldig till en långt mer driven generalisering än flertalet av handboks-författarna. Om man granskar hela de avsnitt eller kapitel som i handbokslitteraturen ägnas åt fyrtiotalet är det svårt att instämma i att de skulle utmärkas av likformighet och nyansfattigdom. Inte heller finner man övertygande belägg för att pessimismen skulle utgöra det allt genombrytande huvudperspektivet. Möjligen kan en sådan konstans ses i betoningen av andra världskrigets drabbande betydelse, men det är ju trots allt ett oavvisligt historiskt faktum.

Vad gäller själva begreppet pessimism är det inte lätt att stämma av vilken eller vilka definitioner Björklund utgår från. Visserligen kan man ana här och var att hon ställer ”pessimism” som synonymt med ”negativa tidsupplevelser” eller ”mörka stämningar” och därmed som konträrt begrepp till ”hopp” eller ”hoppfullhet”. Någon uttalad och avgränsad definition står dock inte att finna, inte heller någon självständig diskussion av de talrika förbindelserna mellan tidens filosofiska strömningar och den litterära pessimismdebatten. Ett rent förbiseende är att den första kopplingen till existentialismen (via Thure Stenströms *Existentialismen i Sverige*, där ju fyrtiotalet intar en mycket central plats) dyker upp först på s. 118 – och då endast i förbigående, i samband med analysen av Hillbäckes diktsamling *Världsbild*, men utan att pessimismen nämns!

Den vaga hanteringen av pessimism-begreppet får till följd att komplexa sammanhang, som förbindelser mellan olika ideologier eller idéströmningar, undergår en successiv retorisk förenkling som dessvärre också riskerar att förvränga den alternativa tidsbild som Björklund vill foga samman. Mest överhängande är risken i det första kapitlet, även om de vaga och undanglidande formuleringarna grumlar överblicken nästan varje gång ”pessimism” och ”hopp” förs in i resonemanget. Det är svårt att skaka av sig en smygande känsla av att denna förvrängning i vissa stunder även har inkräktat på forskarens eget synfält. Närmast vanemässigt överbetonar hon förekomsten av varje tecken på ”pessimism” i materialet – oavsett om det gäller handbokslitteratur, dagskritik,

litteraturforskning eller skönlitteratur – och ställer det ofta som synonymt med allmän svartsyn, hopplöshet och livsförnekelse. Något som i sin tur ger upphov till en envis misstanke om att detta i själva verket är en retorisk strategi för att bereda marken för avhandlingens andra huvudsyfte, nämligen att leda i bevis att ”hoppet” / ”hoppfullheten” marginaliserats eller raderats ut ur den etablerade bilden – till förmån för en omotiverad centrering av pessimismen.

Således kan man inte undvika att ställa sig den kritiska frågan om avhandlingsförfattarens egna frågeformuleringar, och de premisser de utgår från, möjligen har färgat av sig på synfältet så att det hon ser är vad hon förväntar sig att finna, snarare än vad som verkligen finns? Jag tar mig friheten att demonstrera vad jag menar genom att lyfta fram en passage ur Björklunds läsning av min avhandling om Rut Hillarp. Björklund skriver: ”Bränström Öhman förbiser något väsentligt hos Hillarp genom att konsekvent negligera kärlekens positiva yttringar i dikterna” (s. 210). Problemet med ett sådan påstående är att jag i min analys av Hillarps dikter aldrig tillmätte polariteten mellan ”hopp” och ”pessimism” vare sig den laddning eller den dignitet som Björklund vill se. Min hållning var – och är – en helt annan. Jag menar nämligen att båda sidorna – både ”pessimismen” och ”hoppet”, om man vill använda de begreppen – existerar sida vid sida under fyrtioalet. Men mindre ofta som ett antingen-eller än som ett både-och. Vad det handlar om är, som Rut Hillarp skrev i *Solens brunn*: ”den dubbla lockelsen / från det dubbla ansiktet”. Eller, med Erik Lindegrens ord ur *mannen utan väg*: att söka ”sin talisman av mörker och ljus”. Att spjälka loss pessimismen från fyrtioalet vore, som jag ser det, lika missvisande som att spjälka loss optimismen eller ”hoppet”. Båda finns där, på lika goda grunder – men poängen, den riktigt svåra balansövningen är att se att de finns där samtidigt – i samexistens eller ambivalens.

Ansatsen till en sådan samsyn finns i avhandlingen, men slutsatserna uteblir. För att få kraft åt hävdandet av den nya ”hoppfulla” bilden av fyrtioalismen tvingas Björklund helt enkelt in i ett entydiggörande som – egentligen alldeles i onödan – klistrar etiketter och kategoriserar där materialet egentligen ropar på nyansering och fördjupning.

De trovärdighetsproblem som framställningen i det första kapitlet tyngs av rymmer emellertid också, som jag redan antytt, en dold genrepro-

blematik som styckevis dröjer kvar och skapar en viss begreppsförvirring i analyskapitlet. Flera av de frågor som väcks under läsningen är förvisso i grunden produktiva, och har en räckvidd som överskrider avhandlingens kontext. Till exempel: Hur ska man som forskare ska förhålla sig till litterära genrens inbördes likheter och olikheter? Kan tematiska överensstämmelser, till exempel mellan kärleksromaner och kärlekslyrik, väga tyngre än genererelaterade olikheter i gestaltningsformerna? Kan resultat från genrespecifk forskning om verk från en avgränsad historisk kontext överföras till studiet av andra genrer i andra tider? Frågorna aktualiseras närmast av Björklunds frimodiga och ofta lyckosamma lån av tolkningsnycklar från romanforskare som Robert Polhemus och Michail Bachtin. Att förfaringsättet även rymmer fallgror kan illustreras med Björklund tillämpning av Polhemus tankegångar på Rut Hillarps poesi.

I kapitlet ”Kärlekens mystik” rubriceras, som redan nämnts, drivkraften i Hillarps kärlekslyrik som en ”erotic faith” i Polhemus mening. I sin bok *Erotic Faith. Being in Love from Jane Austen to D H Lawrence* (1990) tilldelar Polhemus romanen status av den moderna kärlekens viktigaste – och kanske enda riktiga – genre. I en spektakulär formulering uttrycker han det ungefär så att kärleken i takt med samhällets sekularisering växer fram som den nya religionen och att romanen blir dess kyrka. Den ”erotisering” som andra litterära och kulturella genrer genomgår under 1800-talet handlar, som Polhemus ser det, därför lika mycket om en ”romanisering”.

Björklund menar att Rut Hillarps bruk av det kristna symbolspråket kan förstås på ett likartat vis som det Polhemus urskiljer i de engelska 1800-talsromanerna: som en strategi för att komma åt en profan men andlig dimension i gestaltningen av den erotiska kärleken. Det är en intressant tankegång, men den störs av ett viktigt och överhoppat tankeled i fråga om genreproblematiken. Som jag läser Polhemus är romangenrens privilegierade status egentligen inte förhandlingsbar. I sin bok vill han ju till och med hävda att det nya kärleksideal som knäsatts under 1800-talet växer fram i en intrikat dialog mellan romangenren och den borgerliga familjen. Här är också en modernitetsproblematik involverad, som i avhandlingen endast i förbigående berörs, men som utan tvivel är av intresse för diskussionen. Tankeglappet som den utförda genrediskussionen alstrar gör sig påmind på flera ställen, särskilt när paralleller



till Hillarps lyriska tematik pekas ut i romanklassiker av George Eliot och Emily Brontë. Här önskar man att läsningen av Polhemus hade banat väg för en historisk genreflexion, som också kunde ha utmynnat i en jämförelse mellan kärlekslyrikens och kärleksromanens moderna uttrycksformer. Alltför långsökt är det väl inte att tänka sig att en motsvarande erotisk gestaltningstradition, som den Polhemus pekar ut i romangenren, skulle kunna nystas fram ur den moderna lyrikhistorien, från romantiken till modernismen?

En annan vinkling av genreproblematiken kan – och bör förmodligen – också formuleras utifrån ett annat av avhandlingens metodiska vägval, nämligen närläsningen och de komparativa analyser som dominerar i kapitlen om Hillbäck, Hillarp och Dahlquist-Ljungberg. Det låter sig sägas att det är vägvinnande metoder, inte för inte har de under lång tid försvarat en plats i vårt ämnes huvudfåra. Den inbyggda svagheten är dock att den litteraturhistoriska kontexten tenderar att reduceras till färdigmålad bakgrund snarare än att fungera som ett levande nätverk av diskurser som dikten förhåller sig till och är en del av. Faran för felskär är också uppenbar vid valet av referenser och jämförelseobjekt, eftersom urvalet sist och slutligen är avhängigt den enskilde forskarens beläsenhet och förmåga till historiskt djupseende. Ett antal sådana felskär finns här – och ett av dem kan jag inte blunda för: det är att Karin Boye saknas som referens för Ella Hillbäck och hennes pågående samtal med träden...! Den parallell som anvisas till Artur Lundkvist, via Kjell Espmark, är förvisso inte orimlig. Däremot är det, enligt min mening, nästan omöjligt att bortse från genusrelaterade tolkningsdimensioner när man tar in Lundkvist i ett sådant här sammanhang. I hans lyrik erotiserar och feminiserar naturen på ett sätt som inte verkar ha någon motsvarighet hos Hillbäck. Med Boye är däremot affiniteten slående. Med tanke på den centrala roll som Björklund tillskriver T S Eliot för samtliga tre poeter ter sig Boyes frånvaro direkt förbryllande. Förutom att hennes och Erik Mestertons översättning av *Det öde landet* hade avgörande betydelse för de ymniga Eliot-influenserna i den svenska modernismen under både 30- och 40-talen, är det ju lätt att peka ut talrika beröringspunkter mellan Hillbäck och Boyes egen träd- och vattensymbolik. Likartat märkligt, om än konsekvent, är att Gunilla Domellöfs genusteoretiska avhandling om Karin Boye inte alls nämns, trots att den kunnat bidra

med användbara härvrådar både för Hillbäckens tematik – och avhandlingens egen ambition att lyfta fram livsbejakelse och hopp som en förbisedd utvecklingslinje i den lyriska modernismen.

Det sista av de ”glapp”, eller utfyllda tankorum, jag vill ta upp har direkta beröringspunkter med Karin Boyes frånvaro. Mer specifikt handlar det om avhandlingens genusteoretiska ambition – och de begränsningar av genusteoriens tolkningspotential som avhandlingsförfattaren har ålagt sin text. Som jag tidigare nämnde understryks det ju i inledningskapitlet att ”begreppet kön” är av mindre intresse därför att angreppssättet är ”textanalytiskt” samt att avsikten inte är att ”analysera relationer mellan könen eller studera bilder av kvinnlighet”: Jag vill tvärtemot detta hävda att sådan villkorad och snäv förståelse av det genusteoretiska projektet riskerar att bli kontraproduktiv i den analytiska praktiken. Och vad värre är: det riskerar att avvärja och neutralisera den emancipatoriska och kulturkritiska potential som tveklöst finns i många av de dikter som tas upp i analyserna. Genom att använda genus som analytisk kategori menar jag nämligen att man kan avtäckta betydelsenivåer – både på det litterära och metalitterära planet – som annars förblir oåtkomliga. Den bärande genusteoretiska ”skillnaden” är ju att det blir möjligt att relatera värdehierarkier och andra hierarkiska strukturer, exempelvis i kritik eller i litterära texter, med de genusrelaterade maktstrukturer som återfinns i andra kulturella och sociala kontexter. En genusforskare som exkluderar ”relationer mellan könen” – eller i överförd bemärkelse: förflyttningar mellan genuspositioner – från sitt analytiska perspektiv riskerar således också att underminera sitt eget fotfäste.

Ett exempel på när denna selektiva tillämpning av genusperspektivet blir problematisk kan man hitta i Björklunds uppslutning bakom Mats Jansson bild av fyrtiotalskritiken i det första kapitlet. Den kartläggning av fyrtiotalets kulturklimat och kritikerpositioner som Jansson presenterar i sin bok *Kritisk tidspegel. Studier i 1940-talets svenska litteraturkritik* (1998) har många förtjänster, men hans könsneutrala läsart är ingalunda invändningsfri – och framförallt inte helt kompatibel med Björklunds egen. Istället för att gå i öppen dialog, eller rentav polemik, med Jansson, väljer hon dock att spara genusynpunkterna till slutet av kapitlet. Dessvärre blir det en defensiv strategi, eftersom huvudlinjerna i diskussionen redan är fastslagna och därmed urholkas automa-

tiskt genusreflexionens legitimitet. Den får, helt enkelt, funktionen av ett korrektiv snarare än en integrerad del av resonemanget.

En likartad skevhet uppträder i analysen av Rut Hillarps kärlekslyrik, där det är uppenbart att exkluderandet av genusperspektivet leder till ett avväpnande av dikternas kulturkritiska udd. Vilket i och för sig banar väg för den ”hoppfulla” tolkning som ligger i linje med avhandlingens syfte, men det ger en direkt missvisande bild av Hillarps poetiska metod. Likaså menar jag att den harmoniserade förståelse av kärleken som Björklund i analogi med detta ger uttryck för, dvs. som ett i huvudsak ”positivt”, hoppfullt eller ”livgivande” koncept, vore ohållbar om hon införlivat ett genusperspektiv i sitt seende. Ur ett sådant perspektiv blir det nämligen möjligt att se hur Hillarps gestaltning av kärleken både återspeglar och demonterar den destruktiva sammanblandning av kärlek och maktrelationer som är djupt förankrad i vår kultur och ingjuten i fundamentet för den romantiska kärleksuppfattningen.

Sammanfattningsvis vill jag, trots den kritik jag framfört, berömma Jenny Björklund för djärvheten i uppsåtet att formulera en ny bild av fyrtio-talismen. Värdet i ansatsen behöver ju inte vara mindre för att den inte i alla stycken når sitt mål. Att problematisera och relativisera förgivettagna uppfattningar, begrepp eller litterära periodbe-teckningar är en av den genusteoretiska litteratur-forskningens huvudstrategier för att åstadkomma ”skillnad”; för att bryta det litteraturhistoriska va-neseendet. Som det framkommit är jag däremot inte enig med Björklund om att just den omfor-mulering hon efterlyser är den mest relevanta – eller ens om den är nödvändig. Att argumentera för en plats för ”hoppet” är nog delvis att slå in redan öppna dörrar. För visst finns ”hoppet” där, och det har iakttagits förut. På fyrtioalet rådde det ingen tvekan om saken. Den dystra middagen på herrklubben är en chimär, en litteraturhistorisk efterhandskonstruktion. Min poäng är att det varken finns eller bör finnas bara *en* historia. Snarare kan man väl, med instämmande i avhand-ling författarens förtjusning i Bachtins terminologi, placera historien om fyrtioalet i ett mång-stämmigt rum, i en ljudbild som förenar både ljusa och mörka stämmor i en lika allvarsam som gladlynt polyfoni.

Jag har också pekat på en rad glapp, eller inkongruenser, i framställningen. Det viktigaste gäl-

ler den otydlighet som vidlåder förståelsen och tillämpningen av pessimism-begreppet i den fyrtio-talistiska kontexten. Denna oklarhet gör att den följsamhet och lyhördhet som annars utmär-ker diktanalyserna stundtals bryts. Detta på grund av att diskussionen om pessimismen – liksom om ”hoppfullheten” – i huvudsak förs på ett deskrip-tivt plan som hamnar i otakt med konkretionen på den analytiska textnivån. En annan, men min-dre betydelsbärande otydlighet, kretsar kring en förbisedd genreproblematik. Jag har också fram-hållit att den genusteoretiska förståelseramen, om än ambitiöst presenterad i forskningsöversikten, förblir märkligt – och omotiverat – underutnytt-jad i avhandlingen, särskilt i diktanalyserna.

Dessa synpunkter ska emellertid inte över-skugga de många goda enskildheter som Jenny Björklunds avhandling rymmer. Dess största för-tjänst ligger i det väl uppfyllda första syftet, att lyfta fram de tre kvinnliga lyrikerna Ella Hillbäck, Rut Hillarp och Ann Margret Dahlquist-Ljungberg. Ett syfte som jag menar egentligen är en fullgod ambition för ett avhandlingsarbete. Att materialet är lika stort som entusiastiskt utnyttjat intygar bo-kens volym. Säkerligen hade sidantalet vuxit ytter-ligare, om det hade funnits tid och rum – därom vittnar inte minst de intressanta parallella läsningar som ägnas Maria Wine och Elsa Grave. Därutöver finns en hemlighetsfull döv Signe hos Ann Margret Dahlquist-Ljungberg och en oförklarad ”fjordva-relse” hos Ella Hillbäck som lämnar läsaren i spänd förväntan på en fortsättning...!

Annelie Bränström Öhman

Helene Ehriander, *Humanism och historiesyn i Kai Söderhjelmns historiska barn- och ungdomsböcker*. Lund, Litteraturvetenskapliga institutionen, 2003 (Critica litterarum Lundensis nr 3). Skrifter ut-givna av Svenska barnboksintitutet, nr 80.

Helene Ehriander inleder sin avhandling med ett kortfattat referat av den idag relativt okände författaren Kai Söderhjelmns liv och författar-skap. Han föddes 1918 i Helsingfors, men kom till Sverige redan som femåring, där han verkade som bibliotekarie, författare och kulturdebattör fram till sin död 1996.

Söderhjelm bodde i över sjuttio år på olika platser i Sverige allt från Kiruna i norr till Göte-borg i söder, men kände sig ändå främst som fin-landssvensk och invandrare. Som Ehriander visar